

CRITA RAKYAT KEBO KICAK KARANG KEJAMBON ING KABUPATEN JOMBANG: TINTINGAN FOLKLOR

CITRA DWI ANGRAINI
PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA

Abstrak

Ing perangan kabudayan ana tetembungan kang diarani folklor. Dene ing jinise folklor ana kang diarani crita prosa rakyat. Sawijine crita prosa rakyat ing nuswantara iki antara liya yaiku *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Crita iki dadi sawijine crita kang ngrembaka ing Kabupaten Jombang. Bab kang narik kawigaten saka crita iki yaiku dipercaya minangka cikal bakal arane desa lan dhusun kang sumebar ing enem kecamatan ing Kabupaten Jombang. Cikal bakal arane desa lan dhusun iku adhedhasar perang tandhinge paraga sajrone crita. Anggone menehi aran kasebut dicritakake kanthi urut antarane legendha desa utawa dhusun siji klawan desa utawa dhusun liyane.

Bab kang dadi underane panliten iki, yaiku: (1) Kepriye mula bukane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang nyritakake cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang?; (2) Kepriye *struktur Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang*?; (3) Nilai budaya apa kang kinandhut sajrone *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*?; (4) Kepriye piguna *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*?; (5) Kepriye panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*?

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur, tujuwan panliten iki, yaiku: (1) Kanggo ngandharake mula bukane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang nyritakake cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang, (2) Ngandharake *struktur* crita, (3) Ngandharake nilai budaya kang kinandhut sajrone crita, (4) Ngandharake piguna crita, lan (5) Ngandharake panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Panliten iki nduweni telung paedah, yaiku tumrap panliti, pamaos lan bebrayan. Tumrap panliti, panliten iki bisa digunakake minangka sarana nambah wawasan ing ilmu sastra mligine bab crita prosa rakyat yaiku legendha. Tumrap pamaos, panliten iki bisa mbiyantu pamaos kanggo sawijine *rujukan* saka pitakonan bab legendha arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang. Tumrap bebrayan, panliten iki bisa didadekake minangka sumbangan tumrap pasinaonan sastra mligine bab folklor lisan kang ana gegayutane karo *onomastis* ing perangan *toponimi*. Kanggo siswa panliten iki uga bisa didadekake materi pembelajaran.

Babagan mula bukane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang nyritakake cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang iki nggunakake *konsep* legenda kang diandharake Hutomo (1991:64), yaiku crita-crita kang dening masyarakat kang nduweni crita dianggep minangka kedadayan-kedadayan sejarah. Bab *struktur* crita nggunakake *konsep* Axel Orix (sajrone Dananjaja, 1984:82), yaiku ngandharake yen *struktur* utawa susunan crita prosa rakyat nduweni gegayutan karo hukum-hukum kang padha. Hukum-hukum kasebut diarani “Hukum-hukum Epos” (*Epic Laws*). Babagan nilai budaya nggunakake *konsep* nilai budayane Djamaris (1993:2), yaiku kang merang *sistem* nilai kabudayan dadi lima. Babagan pigunane crita nggunakake *konsep* Hutomo (1991:69-74), yaiku ngandharake pigunane sastra lisan dadi wolung perangan. Dene kanggo medharake panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* nggunakake *konsep resepsi sinkronik* sastra Pradopo (2010:211).

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon iki ditintingi kanthi *metode deskriptif kualitatif*. Amarga dhata kang dikumpulake awujud tembung-tembung, gambar lan ora awujud angka. Pangumpulane dhata panliten ditindakake kanthi wawanrembug, *observasi*, angket utawa *kuesioner* lan dhokumentasi.

Pratelan asile panliten iki nuduhake yen *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* dadi cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang. Arane desa lan dhusun kang nduweni sesambungan karo crita rakyat iki ana 33. *Struktur* Tema utama ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* yaiku ngenani kautaman nindakake kuwajiban lan *semangat* merjuwangake bab kang diugemi. Pola alurne crita rakyat iki digambarake sajrone wujud alur *segitiga tidak beralas*. Paragan ing crita rakyat iki kaperang dadi loro yaiku paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*. Adhedhasar *konsep* nilai budayane Djamaris, nilai budaya kang kinandhut sajrone *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iki, yaiku: (1) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo Gustine, (2) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo manungsa liyane, (3) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo masyarakat, lan (4) nilai budaya gegayutane antarane manungsa karo awake dhewe. Dene adhedhasar *konsep* pigunane Hutomo, piguna kang ana sajrone crita rakyat iki antara liya, yaiku: (1) minangka *sistem proyeksi*, (2) minangka sarana ngesahake kabudayan, (3) minangka sarana panggulawentah anak, lan (4) minangka hiburan.

Panemu masyarakat tumrap crita iki bedha-bedha. Adhedhasar 50 angket kang disebarake 30 angket utawa 60,00% nganggep crita iki wigati, 13 angket utawa 26,00% nganggep crita iki rada wigati lan 7 angket utawa 14,00% nganggep ora wigati karo anane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

PURWAKA

Nuswantara kang kaperang saka pulo-pulo iki jembar banget. Adhedhasar iku banjur ndadekake bangsa iki nduweni maneka warna jinis kabudayan. Kabudayan bisa tetep ngrembaka menawa ana masyarakat panyengkuyunge. Masyarakat nduweni cara kang beda kanggo marisake kabudayan kang arupa pakulinan marang anak putune. Pakulinane masyarakat kanggo marisake kabudayan marang *generasi* sabanjure kanthi cara lisan kasebut diarani tradhisi lisan.

Ing perangan kabudayan ana tetembungan kang diarani folklor. Dene ing perangane folklor ana kang diarani crita prosa rakyat. Sawijine crita prosa rakyat kang ana ing nuswantara iki antara liya yaiku *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon iki dadi sawijine crita kang ngrembaka ing Kabupaten Jombang. Bab kang narik kawigaten saka crita iki yaiku dipercaya minangka cikal bakal arane desa lan dhusun kang sumebar ing enem kecamatan ing Kabupaten Jombang. Cikal bakal arane desa lan dhusun iku adhedhasar perang tandhinge paraga sajrone crita. Anggone menahi aran kasebut dicritakake kanthi urutan antarane legendha desa utawa dhusun siji klawan desa utawa dhusun liyane.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur banjur nuwuhake panemu yen objek panliten iki uga bisa digayutake karo perangane folklor liya yaiku basa rakyat. Bab basa rakyat yang kinandhut ing crita rakyat iki yaiku *onomastis*. *Onomastis* yaiku perangan basa rakyat bab aran tradhisional dalan utawa papan panggonan tartamtu kang nduweni legendha minangka sejarah anane dalan lan panggonan (Danandjaja, 1986: 27).

Adhedhasar andharan ing ndhuwur irah-irahan kang digunakake ing panliten iki yaiku "*Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang*". Dene tintingan kang digunakake ing panliten iki yaiku tintingan folklor.

Bab-bab kang bakal diandharake ing panliten iki yaiku: (1) Kepriye mula bukane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang nyritakake cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang, (2) kepriye *struktur Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang*, (3) nilai budaya apa kang kinandhut sajrone *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*, (4) kepriye piguna *Crita Rakyat Kebo Kicak*

Karang Kejambon, (5) kepriye panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Adhedhasar undherane panliten kang wis kaandharake ing ndhuwur, tujuwan panliten iki yaiku: (1) ngandharake mula bukane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang nyritakake cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang, (2) ngandharake *struktur Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang*, (3) ngandharake nilai budaya kang kinandhut sajrone *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*, (4) ngandharake piguna *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*, (4) ngandharake panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Panliten iki diajab bisa menahi paedah. Paedah kasebut kaperang dadi telu yaiku: (1) tumrap panliti, pamaos lan bebrayan. Tumrap panliti, panliten iki bisa digunakake minangka sarana nambah wawasan ing ilmu sastra mligine bab crita prosa rakyat yaiku legendha, (2) tumrap pamaos, panliten iki bisa mbiyantu pamaos kanggo sawijine *rujukan* saka pitakonan bab legendha arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang, (3) tumrap bebrayan, panliti iki bisa didadekake minangka sumbangan tumrap pasinaonan sastra mligine bab folklor lisan kang ana gegayutane karo *onomastis* ing perangan *toponimi*. Kanggo siswa panliten iki uga bisa didadekake materi pembelajaran.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Konsep Folklor

Yadnya (sajrone Endraswara:2009:28) ngandharake tegese folklor yaiku perangane kabudayan kang nduweni sipat tradhisional, ora resmi (*unofficial*), lan nasional. Sabanjure Yadnya (sajrone Endraswara 2009:28) ngandharake menawa folklor yaiku sakabehe kawruh, nilai, tumindak, panemu, pangrasa, lan kapitayan kang sumebar kanthi cara tradhisional lumantar pakulinan kang ditindakake.

Dene Dundes (sajrone Danandjaya, 1986:1-2) ngandharake tetembungan folklor yaiku saka tembung *folklore* kang dumadi saka rong tembung yaiku *folk* lan *lore*. Tembung *folk* ateges saperangane manungsa kang nduweni pratandha *fisik*, *sosial* lan kabudayan. Adhedhasar tandha-tandha iki bisa digunakake kanggo mbedakake antarane masyarakat siji klawan liyane. Dene *lore* minangka tradhisi saka *folk*. Yaiku perangan saka kabudayan kang cara marisake kanthi cara lisan lumantar

patuladhan kang kairing *gerak isyarat* utawa piranti kanggo pangeling-eling (*mnemonic device*).

Danandjaja (1986:2) ngandharake tegese folklor yaiku perangane kabudayan *kolektif* kang sumebar lan diwarisake kanthi cara turun temurun. Bruvand (sajrone Danandjaja, 1986:21) kasil merang folklor dadi telung perangan adhedhasar wujud yaiku: (1) folklor lisan (*verbal folklore*), (2) folklor separo lisan (*partly verbal folklore*), lan (3) folklor dudu lisan (*non verbal folklore*).

Danandjaja (1986:3-4) ngandharake titikane folklor kang bisa diperang dadi sanga yaiku: (1) disebar lan diwarisake kanthi cara lisan tular-tinular saka pawongan siji marang pawongan liyane, (2) folklor nduweni sipat tradhisional, amarga disebabake tanpa ginanti lan disebarake ing antarane *kolektif* kang mbutuhake wektu kang ora sedela, (3) folklor ana *versi* utawa *varian* liya kang beda-beda, (4) folklor nduweni sipat *anonim*, yaiku ora cetha sapa kang ngripta, (5) folklor nduweni wujud kang nduweni pola, (6) folklor nduweni piguna tumrap masyarakat *kolektif*, (7) folklor nduweni sipat kang ora bisa *dinalar*, (8) folklor diduweni saben pawongan minangka *kolektif*, lan (9) folklor nduweni sipat polos lan lugu.

Gegayutane Folklor karo Masyarakat

Danandjaja (1986:5) ngandharake yen panliten folklor ora mung winates niti tradisine (*lore-e*) nanging uga manungsane (*folk-e*). Adhedhasar andharan kasebut bisa diandharake yen antarane manungsa lan kabudayan dadi sawijine perangan utama kang ora bisa dipisahake. Kabudayan kang diduweni saben masyarakate bisa didadekake minangka idhentitas utawa pambeda antarane masyarakat siji klawan sijine. Anane kabudayan amarga anane daya pangriptane manungsa kang didadekake pakulinane. Adhedhasar wujud kabudayan kang arupa *konsep*, tumindak, utawa wis arupa *material* iki digunakake dening manungsa sajrone urip bebrayan.

Konsep Legendha

Legendha yaiku sawijine perangan sastra lisan. Hutomo (1991:64) ngandharake legendha yaiku crita-crita kang dening masyarakat kang nduweni crita dianggep minangka kedadean-kedadean sejarah. Adhedhasar panemu kasebut sabanjure Hutomo (1991:64) ngandharake yen ana perangane masyarakat kang nuhoni menawa legendha yaiku sejarah rakyat. Bascom (sajrone Hutomo, 1991:64) ngandharake crita kang nduweni tetenger saemper klawan mite yaiku dianggep bener-bener tau kedaden nanging ora dianggep suci. Beda karo perangane crita prosa rakyat liyane, lakon ing crita legendha diperagakake dening manungsa biyasa sanajan kadhang kala nduweni sipat kang linuwih utawa kerep oleh pitulungan saka makhluk ghaib.

Danandjaja (1986:66) ngandharake tegese legendha yaiku crita prosa rakyat kang dianggep bener-bener tau

kedaden. Sabanjure (Danandjaja, 1986:66) uga ngandharake legendha yaiku minangka sejarah *kolektif*, amarga sejarah kasebut ora ditulis, saengga biyasane crita kasebut beda karo asline.

Konsep Onomastis

Danandjaja (1986:27) ngandharake tegese *onomastis* yaiku perangane basa rakyat sajrone folklor lisan kang ngrembug aran tradhisional dalam utawa papan panggonan tartamtu kang nduweni legendha ngenani sejarah mula bukane. Nanging legendha kasebut ora bisa didadekake minangka sejarah kang satemene. Sabanjure Danandjaja uga ngandharake yen sejatine *onomastis* iku uga panliten bab aran panganan, tetuwuhan, jejuluk, lan sapanunggalane.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur bisa dimangerteni yen *onomastis* ora mung ngandharake jenenge wong nanging uga ngandharake jenenge dalam utawa papan panggonan. Sampurno lan Sodiq (2001:6) kasil ngandharake ilmu *onomastik* (*onomastica*) bisa kaperang dadi loro yaiku *antroponomastik* (*antroponomastica*) lan *toponomastik* (*toponomastica*). *Antroponomastik* yaiku perangane ilmu *onomastik* kang nintingi jenenge wong. *Toponomastik* kang uga diarani *toponimi* (*toponymy*) yaiku perangane ilmu *onomastik* kang nintingi bab arane papan panggonan. Sabanjure Sampurno lan Sodiq (2001:6) ngandharake yen *beranalogi* adhedhasar tetembungan *toponomastik* lan *antroponomastik* ing ndhuwur bisa digawe tetembungan *anmanomastik* (*animanomastics*) kanggo ilmu kang ngrembug mula bukane arane kewan, lan *tingonomastis* (*thinonomastis*) kanggo ilmu kang ngrembug mula bukane aran samubarang.

Konsep Struktur

Olrix (Sajrone Danandjaja, 1984:82) ngandharake yen *struktur* utawa susunan crita prosa rakyat nduweni gegayutan karo hukum-hukum kang padha. Hukum-hukum kasebut diarani “Hukum-hukum Epos” (*Epic Laws*). Hukum-hukum epos kasebut minangka *superorganik*, yaiku bab kang ana ing nduwure crita kang ngendalekake juru pancritane (*folk narrators*). Saengga kanthi tarbuka kabeh mung bisa nurut karo “hukum-hukum” kasebut. Hukum-hukum *epos* kasebut ora bisa dikendalekake dening manungsa. Adhedhasar iku banjur saka anane “hukum-hukum” kasebut ndadekake *struktur* sajrone karya sastra dadi *identik*.

Sabanjure Axel Orix ngandharake yen crita prosa rakyat (mite, legenda, dongeng, lan teks nyanyian rakyat (*folksong*)) ora nganut “hukum-hukum” liya kejaba hukume dhewe. Hukum-hukum kasebut menehi winates marang kabebasan pangripta kasusastraan lisan. Adhedhasar iku saengga ndadekake susunan sastra lisan nalika ditandingake karo kasusastraan kang tinulis luwih kurang bebas.

Struktur karya sastra nyakup *struktur intrinsik* lan *ekstrinsik*. Unsur *intrinsik* yaiku unsur kang mbandingake karya sastra iku dhewe (Nurgiantoro, 1995:23). Karya sastra kang dianalisis lumantar *analisis intrinsike* yaiku nganalisis karya sastra iku dhewe dudu kahanan liya sanjabane karya sastra iku dhewe. *Analisis* ing panliten iki dipunjerake kanthi *analisis* tema (*theme*), paraga, alur (*plot*) lan latar (*setting*).

Staton lan Kenny (Sajrone Nurgiantoro, 1995:67) ngandharake tegese tema yaiku makna kang kinandhut lan ditawarake ing crita. Tema uga bisa dipadhakake karo ide utama (*sentral idea*) lan tujuwan utama (*sentral purpose*). Kejaba iku tema uga minangka tujuwan crita, utawa ide pokok ing crita kang digunakake kanggo pathokan kanggo mbangun crita.

Miturut Jones (sajrone Nurgiantoro, 1994:165) penokohan yaiku gegambaran ngenani pawongan kang ditampilake sajrone crita. Paraga lan wawategane sajrone crita dadi unsur kang mangun lan mujudake alur ing crita. Nurgiantoro (1995:176-177) merang paraga ing crita bisa diperang dadi loro yaiku paraga utama lan paraga tambahan. Sabanjure (Nurgiantoro, 1995:178) uga merang adhedhasar sipate paraga bisa diperang dadi loro yaiku paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*. Panemu bab paraga utama lan tambahan klawan paraga *protagonist* lan *antagonis* kerep digabungake. Saengga bisa nuwuhake arane paraga utama *antagonis*, paraga utama *protagonis*, paraga tambahan *protagonis* lan sapiturute.

Semi (1988:39-40) ngandharake yen paraga lan wewategane kena diweruhi lumantar: (1) kanthi *analisis*, (2) kanthi *dramatis*.

Alur utawa *plot* yaiku *struktur* kang nggambarake kedadeyan ing crita. Wellek (1990:285) ngandharake yen *plot* utawa alur yaiku dalane crita kang ana ing saben karya sastra. Dene Nurgiantoro (1994:116-129) perangane alur ing sajrone prosa fiksi yaiku kaya mangkene:

- 1) Prastawa yaiku owah gingsire lelakon saka sawijine kahanan marang kahanan liyane (Nurgiantoro, sajrone Luxemburg:1995:117)
- 2) Konflik (*conflict*) mujudake sawijine bab kang *dramatik*, yaiku tumuju perang tandhing antarane rong kadigdayan kang padha kuwasa lan nduweni *aksi* lan *reaksi*.
- 3) Klimaks yaiku titik patemon antarane loro utawa luwih bab (kahanan) sing ditandingake lan nemtokake kepriye perkarane dipungkasi.

Abraham (sajrone Nurgiantoro, 1994:142-146) ngandharake tahapan alur iku ana perangan pambuka, perangan madya, lan perangan pungkasan. Adhedhasar tahapan kasebut bisa digunakake minangka andharan

dalane crita lan bakal bisa diweruhi *konflik-konflik* sajrone crita.

Nurgiantoro (1994: 153) merang *plot* dadi loro miturut *kriteria* tata urute wektu yaiku *plot kronologis* lan *plot ora kronologis*. *Plot kronologis* uga bisa diarani *plot* lurus, maju utawa *progresif*. Dene *plot ora kronologis* uga bisa diarani *plot sorot* balik, mundur utawa *flash-back*.

Latar utawa *setting* crita yaiku lingkungan kang dadi panggonane crita (Semi, 1988:86). Latar sajrone crita iku nyritakake bab wektu, dina, taun, lan panggonan kang digunakake ing crita. Gegayutan karo andharan ing ndhuwur, Abraham (sajrone Nurgiantoro, 1995:216) ngandharake yen latar utawa *setting* iku dadi landhesan pangertene panggonan, gegayutan wektu, lan lingkungan *sosial* kang dadi panggonan dumadine kedadean ing crita. Sabanjure Nurgiantoro (1995:227-237) ngandharake unsur latar bisa diperang dadi telu yaiku panggonan, wektu lan lingkungan *sosial*. Latar panggonan yaiku panggonan dumadine prastawa kang dicetitakake. Latar wektu yaiku ngandharake wektu dumadine sawijine kedadeyan. Dene latar *sosial* yaiku ngandharake pola uripe masyarakat ing sawijine panggonan.

Konsep Nilai Budaya

Djamaris (1993:2) merang sistem nilai kabudayan kang ana sesambungane kato manungsa dadi lima yaiku: (1) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo Gustine, yaiku ngenani *hakekate* manungsa ing donya iki kayata *ketaqwaan*, seneng donya, lan seneng pasrah marang Gustine; (2) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo jagad; (3) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo manungsa liyane utawa minangka mahluk *sosial*, antarane yaiku ngenani karamahane, kasopanane, kasetyane, kajujurane lan kawicaksanan sing diduweni dening manungsa marang manungsa liyane; (4) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo masyarakat kayata nilai budaya musyawarah, gotong-royong, tresna tanah air, kapatuhane karo adat, lan kaadilan lan (5) nilai budaya gegayutane antarane manungsa karo awake dhewe kayata kahanan uripe indhividhu.

Konsep Piguna

Hutomo (1991:69-74) ngandharake ngenani pigunane sastra lisan yaiku: (1) minangka *sistem proyeksi*, (2) minangka sarana ngesahake kabudayan, (3) minangka sarana meksa supaya ngunakake norma-norma *sosial* lan minangka sarana pangendalen *sosial*, (4) minangka sarana panggulawentah anak, (5) aweh dalan supaya bisa aweh panyaru marang wong liya, (6) aweh dalan kanggo masyarakat supaya luwih *superior* tinimbang wong, (7) sarana kanggo mrotos bab-bab kang ora adil ing masyarakat, lan (8) kanggo hiburan.

Konsep Interpretasi

Endraswara (2009:151) ngandharake *interpretasi* sinebut uga *hermeneutik* yaiku ilmu pamenahan makna kang diasilake adhedhasar nafsirake sawijine kedadayan. Ong (sajrone Endraswara, 2009:151) ngandharake yen kagiyatan *interpretasi* adhedhasar rong perangan, yaiku (1) medharake samubarang lan (2) ndelikake samubarang. Sabanjure Endraswara (2009:154-159) merang jinise *interpretasi* dadi loro yaiku *interpretasi simbolik lan interpretasi semiotik*. *Interpretasi simbolik* yaiku teori nafsirake *simbol-simbol* folklor. Adhedhasar perkara kasebut banjur *interpretasi* bisa digunakake kanggo kajian sastra lisan, saperangan lisan lan dudu lisan. Nanging kang luwih cocog nggunakake teori iki yaiku folklor dudu lisan. Dene *interpretasi semiotik* luwih cocog digunakake kanggo folklor lisan lan saperangan lisan.

Panemu liya kang ngandharake bab *interpretasi* yaiku Poespoprodjo. Poespoprodjo (1987:192) ngandharake *interpretasi* yaiku proses kang arupa sarana kanggo nyampekake pesen kanthi cara *eksplesit* lan *implisit* ing kasunyatan. Dilthey (sajrone Poespoprodjo, 1987:63) ngandharake babagan kang ditindakake *hermeneutika* yaiku kanggo njangkepi teori kang didadekake bukti *validitas universal interpretasi*. Tujuwane yaiku supaya kuwalitas sejarah bisa kaendar saka pamawas kang ora ana sing bisa mertanggjawabake.

Konsep Resepsi

Pradopo (2007:210-211) uga ngandharake yen panganggone *resepsi* bisa ditindakake kanthi rong cara yaiku kanthi cara *sinkronik* lan *diakronik*. *Sinkronik* yaiku panliten resepsi tumrap sawijine karya sastra ing sawijine *periode* wektu. Ing panliten iki nggunakake pamaos ing sawijine *periode* tartamtu. Dene panliten *diakronik* yaiku panliten *resepsi* tumrap sawijine karya sastra kang nggunakake panampan-panampane pamaos ing saben *periode*. Sabanjure Pradopo ngandharake yen miturut pangrembakane, sawijine karya sastra mligini karya sastra kang wigati tansah oleh panampan saka pamaose (Pradopo, 2010:218). Saben pawongan nduweni panampan kang bedha tumrap sawijine karya sastra utawa sakumpulane karya sastra. Teeuw (sajrone Pradopo 2010:207) ngandharake yen antarane karya sastra karo pamaos nduweni sesambungan kang raket. Iku amarga saka pamaos makna lan nilai kang kinandhut sajrone karya sastra ditemtokake. Sawijine karya sastra ora bakal nduweni makna tanpa ana panampan saka pamaos.

Lelandhesan Teori

Landhesan teori kang digunakake kanggo nitingi objek panliten iki salaras karo bahan kajian ing ndhuwur. Kanggo medharake bab mula bukane aran desa utawa

dhusun nggunakake teori legenda saka Hutomo (1991:64). Kanggo medharake bab *struktur* nggunakake panemune Orix (sajrone Dananjaja, 1984:82), kanggo medharake bab nilai budaya sajrone crita nggunakake panemu saka Djamaris (1993:2). Kanggo medharake piguna sajrone crita nggunakake panemu saka Hutomo (1991:69-74), dene kanggo medharake panemune masyarakat tumrap *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* nggunakake konsep *resepsi sinkronik* sastra Pradopo (2010:211).

METODE

Ancangan Panliten

Metode kang digunakake kanggo nitingi panliten *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang* iki nggunakake *metode deskriptif kualitatif*. Moleong (2011:11) ngandharake *metode deskriptif* yaiku dhata kang dikumpulake awujud tembung-tembung, gambar lan ora awujud angka. Dhata kasebut adhedhasar naskah wawanrembug, cathetan lapangan, photo, *video tape*, dhukumen pribadhi, cathetan utawa *memo* lan dhukumen *resmi* liyane. Ancangan *kualitatif* minangka tata cara panliten kanggo ngasilake dhata *deskriptif*. Dhata kasebut bisa arupa tembung-tembung kang wujud lesan utawa tulisan saka pawongan lan tumindak kang bisa dideleng (Bogdan lan Tylor sajrone Endraswara, 2006:85-86).

Objek lan Papan Panliten

Objek panliten iki yaiku *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* kang ngrembaka ing Kabupaten Jombang. Dene papan panliten iki ditindakake ing Kabupaten Jombang mligine ing saben kecamatan nduweni sesambungane karo *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Panliten iki ora mung dumadi ing sawijine kecamatan, nanging ing enem kecamatan. Kecamatan-kecamatan kasebut yaiku Kecamatan Diwek, Kecamatan Jombang, Kecamatan Tembelang, Kecamatan Peterongan, Kecamatan Kesamben lan Kecamatan Ngusikan.

Sumber Dhata lan Dhata Panliten

Sumber dhata sajrone panliten yaiku *Crita Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang*. Dene dhata kang digunakake ing panliten iki yaiku awujud dhata lisan kang awujud tembung, ukara, lan crita adhedhasar asile wawanrembug lan nyebarake angket. Angket kasebut katujokake marang masyarakat Jombang kang manggon ing desa lan dhusun kang kena pangaribawa *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Desa lan dhusun kasebut miturut tata urutane perang tandhing antarane paraga yaiku: (1) Dhusun Bantengan, (2) Desa Bongkot, (3) Dhusun Sumoyono, (4) Dhusun Tebu Ireng, (5) Dhusun Parimono, (6) Dhusun Mojosongo, (7) Dhusun Balong Biru, (8) Dhusun Bencal,

(9) Dhusun Beyan, (10) Desa Pandan Wangi, (11) Dhusun Jambu, (12) Desa Jombang, (13) Desa Mojongapit, (14) Desa Tampingmojo, (15) Dhusun Ngrawan, (16) Dhusun Kedung Banteng, (17) Desa Tembelang, (18) Dhusun Kali Jaring, (19) Desa Kebontemu, (20) Dhusun Kali Glugu, (21) Desa Tengaran, (22) Desa Kedung Dero, (23) Dhusun Kedung Lopis, (24) Dhusun Ngemprak, (25) Dhusun Kandang Sapi, (26) Dhusun Kedung Macan, (27) Dhusun Guyangan, (28) Desa Kedung Betik, (29) Dhusun Sapon, (30) Dhusun Ngemplak, (31) Dhusun Garu, (32) Desa Jombatan lan (33) Desa Keboan.

Adhedhasar dhata kang diasilake kasebut banjur dianalisis gegayutan karo tingingan *onomastis* mligine bab *toponimi*.

Instrumen Panliten

Panliten iki nggunakake dhata kang diasilake saka wawanrembug, *observasi*, *kuestioner* lan dhukumentasi. Ing panliten *kualitatif* iki ndadekake panliti minangka *instrumen* kang paling wigati. Nanging supaya oleh dhata kang luwih cetha, panliten mbutuhake *instrument* panyengkuyung. *Instrumen* kasebut digunakake minangka bahan nandingake dhata kang ditemokake lumantar *observasi* lan wawanrembug. *Instrument* panyengkuyung kasebut yaiku angket utawa *kuestioner* tartutup kanggo ngumpulake dhata saka masyarakat.

Alat Bantu

Alat bantu yaiku piranti utawa *fasilitas* kang digunakake panliti nalika ngumpulake dhata. Tujuwane yaiku supaya nalika ngolah dhata bisa luwih kepenak amarga dhata kang bisa dikumpulake luwih jangkep lan cetha. (Arikunto, 2006:149). Piranti kang digunakake ing panliten iki yaiku: *kamera*, *handphone* lan *field note*.

Metode lan Tata Cara Ngumpulake Dhata

Metode lan tata cara ngumpulan dhata ing panliten iki yaiku nggunakake wawanrembug, *observasi*, angket utawa *kuesioner*, dhukumentasi, rekam, nyathet lan *transkripsi*.

Wawanrembug yaiku cecaturan kanthi tujuwan tartamtu kang ditindakake dening wong loro yaiku panliti kang ngajokake pitakonan karo *informan* kang menehi wangsulan saka pitakonan (Moleong, 1988: 135).

Endraswara (2009:220) merang *informan* dadi loro yaiku *informan* kunci lan *informan* bisa. *Informan* kunci yaiku pawongan kang nduweni panemu yen sastra lisan wigati, kayata dalang, tokoh masyarakat, sesepuh lan pelaku liyane. Lan bisa uga saka pawongan kang oleh warisan sastra lisan. Dene *informan* biyasa yaiku pawongan kang dadi panyengkuyung sastra lisan kasebut. *Informan* iki bisa uga dadi panikmat utawa panonton sastra lisan.

Ing kene kang dadi *informan* kunci yaiku Mbah Ngaidi Wibowo 66 taun (sutradara Ludrug Duta

Karisma), Mbah Mohammad Kosim 83 taun (mantan seniman kethoprak), lan Mbah Saleh 84 taun (Keturunan pengasuh Kebo Kicak). Dene kang dadi *informan* biyasa ing panliten iki yaiku warga masyarakat kang manggon ing desa lan dhusun kang kena pangaribawa *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Ing wawanrembug iki ditindakake bebarengan karo *perekaman* lan *pencatatan* kanthi tujuwan supaya pikoleh dhata kang luwih cetha. Hutomo (1991:77) ngandharake tata cara rekam iku ana rong jinis, yaiku kanthi *konteks* asli (*natural*) lan ora asli. Bab-bab kang direkam ing panliten iki yaiku babagan pitakonan bab objek panliten kang ditujokake marang *informan*.

Supaya oleh asil *rekaman* kang luwih sampurna mula panliti kudu nduweni cathetan ngenani; (1) tanggal ngrekam, (2) panggonane *rekaman*, (3) *rekaman* asli utawa ora asli, (4) perekam (panliti). Amrih bisa cetha maneh bisa ditambahi idhentitas *informan* kasebut (Hutomo, 1991:78-79). Sabanjure Hutomo (1991:78) ngandharake bab-bab penting kang kudu dicathet dening panliten yaiku kang ana gegayutane karo *rekaman*, *informan*, lan bahan.

Koentjaraningrat (sajrone Sudikan, 2001:92-93) ngandharake jinise nyathet miturut cara ngumpulake yaiku bisa katindakake kanthi (1) nyathet langsung, (2) nyathet adhedhasar pangeling-eling, (3) nyathet kanthi ngunakake alat *recording*, (4) nyathet kanthi ngunakake *field rating*, lan (5) nyathet kanthi nggunakake *field coding*.

Ing panliten iki panliti nggunakake nyathet kanthi cara langsung lan nyathet kanthi nggunakake *recording*. Nyathet kanthi cara langsung digunakake nalika panliti nindakake wawanrembug karo *informan*. Kang dicathet yaiku babagan idhentitas *informan* kayata jeneng, umur, pakaryan lan pendhidhikan. Kejaba iku nyathet uga ditindakake nalika panliti nemokake tetembungan anyar kang angel anggone negesi. Dene ngenani rekam kanthi nggunakake *recording* nduweni tujuwan supaya panliti oleh dhata kang dibutuhake. Adhedhasar asil nyethet kanthi *recording* kasebut bisa dugunakake kanggo *transliterasi* amarga asile wawarembug bisa dibaleni.

Arikunto (2006:157) ngandharake *observasi* utawa *pengamatan* yaiku tumindak kanthi cara nggatekake objek kanthi nggunakake panca driya. Mula saka iku *observasi* bisa katindakake kanthi nggunakake pandulu, pangambu, pangrungu, pangrasa, lan pangecap. Danandjaja (1986:197) ngandharake yen *pengamatan* ing panliten iku ora mung winates pandulu nanging uga ngenani *pengamatan* kang diasilake saka pangrasane panca driya liya. Panca driya kasebut kayata pangrungu, pangambu lan pangrasa. *Observasi* kang bisa katindakake kanthi pandulu, pangambu, pangrungu, pangrasa, lan pangecap yaiku *pengamatan* kanthi cara langsung.

Adhedasar andharan ing ndhuwur, panliten iki nggunakake *observasi* utawa *pengamatan* kanthi langsung nekani desa lan dhusun kang ana sesambungane karo *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Tujuwane yaiku supaya bisa oleh katrangan kang luwih cetha, urut lan jangkep.

Angket utawa Kuesioner

Arikunto (2006:151) ngandharake tegese angket yaiku *daftar* pitakonan kang tinulis kang nduweni tujuwan kanggo nggolek katrangan saka *responden*. Mligine yaiku ngenani *laporan* pribadhi utawa bab-bab kang diweruhi dening *responden*. Arikunto (2006:152) merang jinise angket dadi loro adhedhasar cara kanggo menehi wangsulan yaiku *kuesioner* tarbuka lan *kuesioner* tartutup. Panliti ing panliten iki nggunakake *kuesioner* tartutup. Cara kanggo ngumpulake dhata saka angket iki yaiku kanthi ngajokake pitakonan kang ditujokake marang *responden* nanging wangsulane wis disediakake. Angket kang digunakake ing panliten iki katujokake marang 50 *informan* panyengkuyung. *Informan* kasebut dipilih kanthi acak ing desa utawa dhusun kang nduweni gegayutane karo *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Dhukumentasi

Arikunto (2006:231) ngandharake cara ngumpulake dhata kanthi nggunakake tata cara dhukumentasi yaiku cara ngumpulake dhata ngenani bab utawa *variabel* kang wujud arupa cathetan, *transkrip* nilai, buku, koran, kalawarti, prasasti, *notulen rapat*, lengger, agenda lan liya-liyane. Dhukumen-dhukumen ing panliten iki yaiku ngenani gegambaran umum masyarakat Jombang, papan panggonan, peta, photo *informan*, lan dokumen-dokumen kang dikumpulake saka *instansi* pamarintahan. Dhukumen-dhukumen kasebut bisa didadekake kanggo njangkepi bab andharan gegambarane objek. Tujuwane yaiku supaya kuwalitas panliten iki ora diragokake.

Transkripsi

Hutomo (sajrone Sudikan, 1991:179-180) ngandharake wujud teks lisan yaiku: (1) swarane kadang jelas lan ora jelas, (2) ngandhut basa dhialek, (3) ngandhut ukara kang ora sampurna lan kadang ora jangkep anggone ngucapake, lan (4) tradisi lisan utawa sastra lisan kang diparagakake biyasane swara gamelane kang ditabuh seru banget saengga swarane pancrita ora cetha, (5) biyasane empu crita nggunakake basa Indonesia saengga ndhesek panganggone basa dhaerah.

Endraswara (2009:227) ngandharake tata urutane *transkripsi* yaiku: (1) *Transkripsi* kanthi cara kasar, lan (2) *Transkripsi* sampurna.

Panliti nindakake *transkripsi* ngenani cikal bakal arane desa lan dhusun adhedhasar *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ing Kabupaten Jombang* iki kanthi apa anane. Sawise iku panliti nyampurnakake

kanthi muwuhi tandha baca. Iki ditindakake supaya panliti bisa oleh dhata kang sampurna tanpa nambahi utawa ngurangi dhata saka *informan*. Menawa ana perangan kang kurang cetha panliti perlu bali kanggo ngumpulake katrangan sing bener.

Tata Cara Analisis Dhata

Sudikan (2001:168) ngandharake telung tata urutane nganalisis panliten *kualitatif* yaiku: (1) *open coding*, (2) *axial coding*, lan (3) *selective coding*.

Tata urutan kang ditindakake nalika *analisis* dhata ing panliten crita iki yaiku: (1) ngumpulake dhata asil *observasi* kang ana gegayutane objek panliten arupa dhokumentasi awujud photo, (2) panliten nindakake wawanrembug marang *informan* adhedhasar *konsep* kang wis tumata, banjur asile wawanrembug ditranskripsi, (3) adhedhasar dhata kang wis dukumpulake banjur diperang manut bab kang diteliti, dene ngenani panemune masyarakat tumrap crita adhedhasar angket kang katujokake marang warga desa sing wis ditemtokake, (4) sawise diperang-perang miturut underane panliten kang bakal diandharake, banjur dhata-dhata kasebut ditafsirake utawa *interpretasi*, (5) adhedhasar dhata kang wis diandharake kasebut banjur didudut babagan reringkesane asil panliten kang ana sesambungane karo *konsep* kang wis tumata.

Tata Cara Nulis Asile Panliten

Sudaryanto (1993: 145) merang rong jinis bab tata cara nulis asile panliten yaiku kanthi cara *informal* lan *formal*. Tata cara *informal* yaiku *analisis* kanthi nggunakake tembung-tembung biyasa. Dene *analisis formal* yaiku *analisis* kanthi nggunakake tandha-tandha utawa lambang-lambang. Nanging kang digunakake kanggo nyuguhake asile *analisis* ing panliten iki mung nggunakake tata cara nulis *informal*. Iku amarga asile panliten iki ditulis kanthi nggunakake tembung-tembung kang lumrah.

ASILING ANALISIS DATA

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Ing perangan iki bakal diandharake bab crita jangkep *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* adhedhasar katrangan telung *informan* kunci. Amarga ing sajrone crita rakyat iki ngandharake mula bukane aran desa lan dhusun, mula saka iku ing perangan burine uga diandharake cikal bakal arane desa lan dhusun kang nduweni sesambungane karo crita kasebut. Kanggo ngandharake mula bukane aran papan panggonan kasebut panliti nggunakake teori *onomastis*.

Crita Jangkep Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Andharan crita jangkep kasebut adhedhasar asile wawanrembug saka *informan-informan* kunci. *Informan* kunci kasebut yaiku, Mbah Ngaidi Wibowo 66 taun

(sutradara Ludrug Duta Karisma), Mbah Mohammad Kosim 83 taun (mantan seniman kethoprak), lan Mbah Saleh 84 taun (Keturunan pengasuh Kebo Kicak).

Crita iki ana sesambungane karo Praja Majapahit. Sawise Prabu Brawijaya IV seda, banjur digantekake putrane yaiku Bondan Kejawen utawa Pangeran Lembu Peteng. Ing sawijine dina Pangeran Lembu Peteng nyemedi. Ing semedine kasebut panjenengane oleh wisik. Banjur Pangeran Lembu Peteng ngutus Patih Udara utawa Patih Panggulang Jagad kanggo meruhi kahanan ing wisike.

Ana sawijine Ki Ageng kang mimpin sawijine padhepokan. Ki Ageng kasebut jenenge Ki Ageng Buwana. Panjenengane kagungan putri siji kang dijenengake Wandan Wanguri. Nalika putrine wis diwasa dheweke diutus bapane umbah-umbah ing sisihe Kali Brantas. Ing kono dheweke ketemu siluman baya loro kang jenenge Lirih Baya lan Bantang Baya. Banjur, Wandan Wanguri mlayu nanging kesasar ing tenggah alas panggonane Panggulang Jagad nyemedi.

Wandan Wanguri weruh ana banyu kang netes saka ndhuwur banjur banyu kasebut diombe. Nanging mung karana ngombe banyu iku ndadekake dheweke ngandhut. Iku amarga banyu kang diombe sejatine tirta sucine Patih Panggulang Jagad.

Wandan Wanguri semaput. Siluman loro kasebut arep ngruda peksa Wandan Wanguri. Patih Panggulang Jagad kang weruh kahanan kasebut banjur medhun lan nulung Wandan Wanguri. Katelune (siluman baya loro nglawan Patih Panggulang Jagad) tandhing. Nanging siluman baya kasebut kalah, banjur kekarone ujar yen bakal ngrusuhi anak turune Patih Panggulang Jagad kanthi bisa njelma dadi apa wae.

Wandan Wanguri sadhar. Panggulang Jagad gelem tanggung jawab amarga anane perkara ora ana kang paling salah. Banjur Patih Panggulang Jagad pesen karo Wandan Wanguri yen mbesuk anake takon sejatine bapane, dheweke kudu nuduhake gelang oyot kang dititipake marang dheweke. Patih Panggulang Jagad uga pesen yen anake lanang besuk kudu dijenengake Jaka Tulus.

Wandan Wanguri mulih. Nalika Wandan Wanguri tekan omah banjur dheweke crita marang bapane. Nanging sawise panjenengane weruh putri tunggale ngandhut tanpa bojo, banjur anake ditundhung.

Wandan Wanguri nggoleki pamane yaiku Ki Ageng Pranggang ing Kejambon. Ing kono Wandan Wanguri diramut nganthi dheweke lairan. Anake Wandan Wanguri lanang. Banjur anake kasebut dijenengake Jaka Tulus. Nalika Jaka Tulus isih bocah, dheweke diajak dolanan karo bature. Sinambi dolanan, Jaka Tulus takon marang bature ngenani bapane. Kanthi sarat ora oleh kandha sapa-sapa, bature crita yen bapane yaiku Patih Majapahit.

Jaka Tulus mlayu ing ngomahe banjur nggoleki eyang lan ibune. Wandan Wanguri crita. Nanging sadurunge ibune rampung olehe crita, Jaka Tulus mlayu muteri Alas Kejambon.

Ing tengah alas Jaka Tulus weruh ana pawongan tuwa kang lagi nyemedi. Pawongan kasebut ora liya maneh yaiku eyange dhewe yaiku Ki Ageng Buwana kang lagi nyemedi. Jaka tulus takon dalan tumuju Majapahit, nanging pawongan kasebut ora menehi wangsulan. Amarga Jaka Tulus rumangsa ora digatekake, banjur Jaka tulus tumindak kasar marang pawongan kasebut. Wong tuwa iku diseret disadhuk lan ing pungkasane pundake diicak-icak. Amerga kedadean saengga ndadekake tapane Ki Ageng Buwana gugur. Banjur wong tuwa iku ujar, “Bocah isih cilik wis wani kurang ajar karo wong tuwa. Wani nyeret wong tuwa, wani ngicak-icak wong tuwa. Bleggermu manungsa, nanging wandamu kaya Kebo Kicak.” Banjur wiwit iku Jaka Tulus owah wujud dadi manungsa kang nduweni wanda kebo lan jejuluk Kebo Kicak.

Sawise Wong tuwa kasebut nyabda, Wandan Wanguri, Ki Ageng Pranggang lan bature teka ing papan panggonan iku. Ki Ageng Pranggang kaget amarga ing kono ana sedulure sing jenenge Ki Ageng Buwana. Banjur Ki Ageng Buwana crita bab kang wis kedaden. Banjur Jaka Tulus disekolake ing Padepokan Pancuran Cukir. Nalika iku Padepokan Pancuran Cukir dipimpin dening Ki Ageng Sapayana. Ing padepokan kasebut Jaka Tulus sapadepokan karo Jaka Sendhang utawa Surontanu.

Surontanu yaiku putune Ki Ageng Pranggang kang uga wis ngramut Jaka Tulus utawa Kebo Kicak lan ibune. Ing sawijine dina Surontanu diutus Ki Ageng Sapayana golek kewan kanggo tumbale Padepokan Pancuran Cukir. Kewan kang dikarepake kasebut kudu nduweni wulu kang sarwa putih. Nanging dheweke mung nemokake bantheng ing sisihe Kali Brantas. Bantheng kasebut disisipi Siluman Lirih Baya lan Bantang Baya. Bantang Baya nyisip ing sikile bantheng kasebut saengga dadi Tracak Kencana. Dene Lirih Baya nyisip ing cangkeme bantheng. Mula saka iku banteng kasebut diarani Bantheng Tracak Kencana.

Surontanu ujar, “Sabaya urip sabaya pati, yen mati Bantheng Tracak Kencana, bakal melu mati Surontanu, dene yen awakmu lara aku bakal ngrasakake laramu.” Banjur bantheng asil panahane kasebut digawa mulih ing Padepokan Pancuran Cukir.

Nalika tekan ing Padhepokan Pancuran Cukir, Ki Ageng Sapayana takon marang Surontanu ngenani kewan kang arep digunakake kanggo tumbal ing padepokan. Surontanu menehi wangsulan yen dheweke mung nggawa bantheng kang didadekake ingon-ingone. Ki

Ageng Sapayana kaget amarga dheweke weruh yen banthenge Surontanu kasebut disisipi siluman baya.

Bantheng kasebut tetep dijuluk Ki Ageng Sapayana. Iku amarga Ki Ageng Sapayana kuwatir yen bantheng kasebut bakal nuwuhake perkara anyar. Nanging Surontanu ora bisa rila yen ingon-ingone kasebut bakal didadekake tumbal. Tinimbang Surontanu masrahake banthenge marang gurune, dheweke milih metu saka padepokan kanthi nggawa banthenge.

Ki Ageng sapayana ngutus Kebo Kicak kanggo njaluk Bantheng Tracak Kencana saka tangane Surontanu. Upayane Kebo Kicak kanggo njaluk ingon-ingone Surontanu iku uga ditindakake kanthi perang tandhing. Adhedhasar perang kasebut ndadekake arane desa lan dhusun kang sumebar ing 6 kecamatan ing Kabupaten Jombang. Papan panggonan kang dilewati dening Surontanu lan Kebo Kicak kanthi urut yaiku Dhusun Parimono, Dhusun Mojosongo, Dhusun Balong Biru, Dhusun Bencal, Dhusun Beyan, Desa Pandan Wangi, Dhusun Jambu, Desa Jombang, Desa Mojongapit, Desa Tampingmojo, Dhusun Ngrawan, Dhusun Kedung Banteng, Desa Tembelang, Dhusun Kali Jaring, Desa Kebontemu, Dhusun Kali Glugu, Desa Tenganan, Desa Kedung Dero, Dhusun Kedung Lopi, Dhusun Ngemplak, Dhusun Kandang Sapi, Dhusun Kedung Macan, Dhusun Guyangan, Desa Kedung Betik, Dhusun Sapon, Dhusun Ngemplak, Dhusun Garu, Desa Jombatan lan Desa Keboan.

Nalika ing sisihe Kali Brantas Siluman Lirih Baya lan Bantang Baya metu saka ragane Bantheng Tracak Kencana. Siluman loro kasebut nyaut ragane Surontanu lan Kebo Kicak banjur digawa silem ing njero rawa-rawa. Nganti tumekane saiki ora ditemokake jasad Kebo Kicak karo Surontanu amarga silem ing rawa wetane Desa Keboan ing Kecamatan Ngusikan. Rawa kasebut diarani Rawa Mejenang. Tembung mejenang kang nuduhake arane rawa kasebut cikal bakale yaiku saka tembung meneng. Meneng ing tembung iki katujokake kanggo Kebo Kicak lan Surontanu. Miturut kapercayane masyarakat antarane Kebo Kicak lan Surontanu kasebut diutus Gusti pangeran supaya meneng ndhisik. Adhedhasar anane panemu kaya mangkono banjur nuwuhake katrangan kang ngandharake yen Kebo Kicak diutus meneng lan ora usah nutugake perange. Kekarone saiki diutus bali menyang desane dhewe-dhewe. Kebo Kicak bali ing Desa Dapur Kejambon, dene Surontanu ing Dhusun Bantengan. (Ngaidi Wibowo, Mohammad Kosim, Saleh, 2 Februari-5 April 2013)

Cikal Bakal Arane Desa lan Dhusun ing Kabupaten Jombang

Mula bukane aran desa lan dhusun kang bakal diandharake ing ngisor iki mung winates ing desa lan

dhusun kang nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Cacahe desa kang mula bukane nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak* cacahe 12. Desa kasebut yaiku Desa Bongkot, Desa Pandan Wangi, Desa Jombang, Desa Mojongapit, Desa Tampingmojo, Desa Tembelang, Desa Kebontemu, Desa Tenganan, Desa Kedung Dero, Desa Kedung Betik, Desa Jombatan lan Desa Keboan.

Dene cacahe dhusun kang nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak* yaiku 21. Dhusun kasebut yaiku Dhusun Bantengan, Dhusun Sumoyono, Dhusun Tebu Ireng, Dhusun Parimono, Dhusun Mojosongo, Dhusun Balong Biru, Dhusun Bencal, Dhusun Beyan, Dhusun Jambu, Dhusun Ngrawan, Dhusun Kedung Banteng, Dhusun Kali Jaring, Dhusun Kali Glugu, Dhusun Kedung Lopi, Dhusun Ngemplak, Dhusun Kandang Sapi, Dhusun Kedung Macan, Dhusun Guyangan, Dhusun Sapon, Dhusun Ngemplak, lan Dhusun Garu.

Struktur Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Kanggo nganalisis *struktur intrinsik* crita iki digunakake teori saka Axel Olrix (Sajrone Danandjaja, 1984:82) kang ngandharake yen *struktur* utawa susunan crita prosa rakyat nduweni gegayutan karo hukum-hukum kang padha, kang diarani “Hukum-hukum Epos” (*Epic Laws*).

Analisis struktur intrinsik ing panliten iki dipunjerake kanthi *analisis* tema, paraga, alur (*plot*) lan latar (*setting*).

Tema

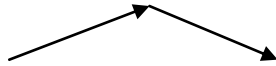
Kanggo nemtokake tema ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iku ora uwal saka ide utamane utawa tujuwan utamane. Tema utama ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* yaiku ngenani kautaman nindakake kuwajiban lan semangat merjuwangake bab kang diugemi.

Bab kautaman nindakake kuwajiban iki nyritakake kuwajibane Kebo Kicak nindakake prentahe gurune kanggo njaluk Bantheng Tracak Kencana. Bantheng kasebut arep digunakake kanggo tumbal ing Padepokan Pancuran Cukir. Dene kang nduweni sipat kang merjuwangake keyakinan marang nilai yaiku Surontanu. Surontanu nduwe ingon-ingon bantheng. Biyen bapane Surontanu uga nduwe ingon-ingon bantheng. Nanging kalorone dicaplok Bantheng nalika ing sisihe Kali Brantas. Adhedhasar kedadeyan kang wis dumadi kasebut banjur Surontanu sumpah sabaya urip lan sabaya pati karo ingon-ingone kasebut. Yen mati Bantheng Tracak Kencana bakal mati Surontanu. Yen Bantheng Tracak kencana lara, Surontanu uga ngrasakake larane Bantheng Tracak Kencana. Amarga kalorone ora ana sing

gelem ngalah, saengga ndadekake gelut antarane Kebo Kicak lan Surontanu.

Alur (Plot)

Kanggo ngandharake alur ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iki nggunakake pamawase Olrix (sajrone Sudikan, 2001:76) yaiku pola alur *segitiga tidak beralas*. Gambar alur kasebut kaya ing ngisor iki:

Gambar Alur Crita *Segitiga tidak Beralas*

Ing perangan purwaka dicritakake Kebo Kicak yaiku anake Wandan Wanguri karo Patih Panggulang Jagad. Wandan Wanguri bisa ngandhut Kebo Kicak ora kanthi cara kang salumrahe. Nanging Patih Panggulang Jagad gelem tanggung jawab. Sawise iku banjur Wandan Wanguri mulih. Nanging bapane ora bisa nrima Wandan Wanguri kang wis ngandhut nanging tanpa duwe sisihan. Amarga wis kedaden kaya mangkono banjur Wandan Wanguri ditundung saka omah. Wandan Wanguri bingung gelek pangayoman. Suwene-suwe pungkasan dheweke oleh pangayoman saka pamane kang jenenge Ki Ageng Pranggang. Nalika melu pamane kasebut dheweke lan anake bisa urip tentrem. Banjur ing sawijine dina Jaka Tulusdisabda dening eyange banjur jejuluk Kebo Kicak. Nanging sabanjure dheweke meguru ing sawijine padepokan. Ing kono dheweke oleh pusaka lan aji kang linuwih. Sawise iku Kebo Kicak oleh ijin sapaya dheweke nggoleki bapane ing Majapahit. Nalika iku dheweke ora mung diakoni minangka anake Patih Panggulang Jagad, nanging dheweke uga didadekake tumenggung ing Majapahit.

Sawise nemokake bapane, Kebo kicak nemoni kahanan kang abot. Dheweke oleh tugas saka gurune supaya njaluk bantheng kang dadi ingon-ingone Surontanu. Bantheng kasebut duwe aran Bantheng Tracak Kencana. Kebo Kicak ora oleh bali kejaba nggawa endhase Bantheng tracak Kencana. Bantheng kasebut dijuluk kanthi alasan kanggo tumbale padepokan. Pranyata tugas kasebut malah ndadekake perkara kang sarwa angel. Kanggo ngrebutake bantheng kasebut ndadekake perang ing ngendi-endi.

Pungkasan Kebo Kicak ora kasil njaluk Bantheng Tracak Kencana. Ing antarane kalore ora sing menang. Kebo Kicak lan Surontanu silem ing sawijine rawa ing sisihe Kali Brantas. Rawa panggonane sileme Kebo Kicak lan Surontanu iku diarani Rawa Mejenang.

Paraga lan Wewategane

Paraga *protagonis* ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iki yaiku Kebo Kicak. Sanajan dheweke paraga kang disabda dening eyange, nanging sawise iku dheweke tetep bisa meguru ing Padepokan

Pancuran Cukir. Kebo Kicak kalebu paraga *protagonis* amarga dheweke nduwe sipat kang nurut marang prentahe wong tuwa lan gurune. Iku bisa kabukten nalika dheweke diprentahake dening Ki Ageng Sapayana supaya ngrebut Bantheng Tracak Kencana. Bantheng kasebut digunakake kanggo tumbal ing padepokan Pancuran Cukir kang kena pageblug. Amarga obate penyakit kasebut gumantung Bantheng Tracak Kencana saengga Kebo Kicak ngupaya kanthi tumemen supaya bisa ngrebut banthenge Surontanu. Penyakit kang sumebar ing padepokan yaiku yen sore padha lara esuke mati, dene yen esuk lara sorene mati.

Paraga *antagonis* saka crita iki ing antara liya yaiku Siluman Bantang Baya, Siluman Lirih Baya lan Surontanu. Siluman Lirih Baya lan Bantang Baya kalebu paraga kang *antagonis* amarga nduweni sipat tansah agawe susahe liyan. Iku bisa kabukten nalika kekarone weruh Wandan Wanguri kang lagi umbah-ubah ing pinggire Kali Brantas. Banjur nalika weruh Wandan Wanguri semaput banjur siluman kasebut nyoba ngruda peksa Wandan Wanguri. Patih Panggulang Jagad kang weruh kahanan kasebut banjur nyoba nulung Wandan Wanguri. Patih kasebut kasil ngalahake siluman baya iku. Nanging krana kalahe iku banjur siluman baya loro iku ujar yen bakal mungsuhi anak turune Patih Panggulang jagad.

Satemen Surontanu iku paraga kang becik. Nanging kang ndadekake Surontanu kalebu paraga *antagonis* yaiku amarga dheweke ora gelem masrahake ingon-ingon banthenge. Kamangka Bantheng Tracak Kencana iku sasate amung kewan, nanging dheweke tetep ora bisa rila sanajan bantheng kasebut kanggo kaslametane warga ing padhepokan.

Amarga kaslametane wong padepokan gumantung saka tumbal kasebut, banjur Kebo Kicak diutus Ki Ageng Sapayana njaluk ingon-ingone Surontanu. Minangka murid kang ngabekti marang gurune Kebo Kicak rumangsa yen iku wis dadi kuwajibane murid marang gurune.

Beda karo paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*, ing sawijine crita ora bisa dipisahake karo paraga tambahan utawa paraga pembantu. Paraga tambahan ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*, yaiku Ki Ageng Buwana, Ki Ageng Pranggang, Patih Panggulang Jagad, Wandan Wanguri

Latar (Setting)

Setting crita rakyat Kebo Kicak iki ing desa lan dhusun kang sumebar ing Kabupaten Jombang. Adhedhasar crita iki kanthi urut aran desa lan dhusun kang diliwati Kebo Kicak lan Surontanu yaiku: (1) Dhusun Bantengan, (2) Desa Bongkot, (3) Dhusun Sumoyono, (4) Dhusun Tebu Ireng, (5) Dhusun Parimono, (6) Dhusun Mojosongo, (7) Dhusun Balong

Biru, (8) Dhusun Bencal, (9) Dhusun Beyan, (10) Desa Pandan Wangi, (11) Dhusun Jambu, (12) Desa Jombang, (13) Desa Mojongapit, (14) Desa Tampingmojo, (15) Dhusun Ngrawan, (16) Dhusun Kedung Banteng, (17) Desa Tembelang, (18) Dhusun Kali Jaring, (19) Desa Kebontemu, (20) Dhusun Kali Glugu, (21) Desa Tengaran, (22) Desa Kedung Dero, (23) Dhusun Kedung Lopis, (24) Dhusun Ngemprak, (25) Dhusun Kandang Sapi, (26) Dhusun Kedung Macan, (27) Dhusun Guyangan, (28) Desa Kedung Betik, (29) Dhusun Sapon, (30) Dhusun Ngemplak, (31) Dhusun Garu, (32) Desa Jombatan lan (33) Desa Keboan.

Nilai Budaya ing Cita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Nilai Budaya Gegayutan antarane Manungsa karo Gustine

Sawijine nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo gustine kang bisa dituladhani adhedhasar cita rakyat iki yaiku ngenani kapitayan. Kapitayan iku dumunung ing ati. Nilai iki ana gegayutane karo Sang Yang Maha Kuwasa. Nilai Kapitayan iki bisa dideleng saka kapercayane Ki Ageng Sapayana. Ing cita rakyat iki ana gegambaran ngenani nilai kapitayane pawongan marang Pangerane. Iku bisa dideleng saka peranganane cita yaiku nalika Ki Ageng Sapayana mertapa. Ing tapane dheweke oleh wisik saka Sang Yang Maha Kuwasa. Ing kono bisa didadekake gegambaran yen dhiri iku ana kang nguwasani.

Kejaba Ki Ageng Sapayana, Ki Ageng Buwana, Pangeran Lembu Peteng lan Patih Panggulang Jagad uga tau nindakake tapa. Tapa kasebut ditindakake kanggo nggolek wisik utawa nyucikake dhiri. Ing cita iki ana perangan kang nyritakake tapane Ki Ageng Sapayana. Nalika Ki Ageng Sapayana weruh Anake yaiku Wandan Wanguri ngandhut tanpa duwe bojo, banjur anake kasebut diusir. Nanging sawise anake iku diusir, dheweke rumangsa getun. Getune Ki Ageng Buwana iku amarga eling yen anake mung siji tur wis ora nduwe ibu. Mula iku kanggo nebus rasa getuna dheweke nindakake tapa utawa semedi. Tapa iku ditindakake kanthi tujuwan supaya Pangeran bisa paring pangapura.

Nilai Budaya Gegayutan antarane Manungsa karo Manungsa Liyane

Adhedhasar cita rakyat iki nilai budaya ing perangan gegayutan antarane manungsa karo manungsa liyane kang bisa didadekake patuladhan ing antarane yaiku bab tulung tinulung, katulusan, sopan santun, katresnan, kasetyan, wales budhi, kapatuhan lan tanggung jawab.

Nilai Budaya Gegayutan antarane Manungsa karo Masyarakat

Adhedhasar cita rakyat iki nilai budaya ing perangan gegayutan antarane manungsa karo masyarakat

kang bisa didadekake patuladhan ing antarane yaiku bab pangayoman. Pangayoman yaiku rila mbiyantu liyan kang mbutuhake sanajan iku bakal nyusahake dheweke. Ing cita iki Kebo Kicak nyoba menehi pangayoman marang rakyat kang nandang sengsara amarga kena banjir. Kebo Kicak minangka manungsa kang nduweni kaluwihan banjur dheweke ngupaya menehi pitulungan marang rakyat Majapahit kasebut.

Nilai Budaya Gegayutan antarane Manungsa karo Awake Dhewe

Adhedhasar cita rakyat iki nilai budaya ing perangan gegayutan antarane manungsa karo awake dhewe kang bisa didadekake patuladhan ing antarane yaiku bab kautaman nindakake kuwajiban lan semangat merjuwangake bab kang diugemi. Bab kautaman nindakake kuwajiban diduweni dening Kebo Kicak. Kebo Kicak rumangsa dadi sawijine murid kang nduweni kuwajiban kanggo nurut marang prentahe guru, iku amarga wis dadi kuwajibane murid kang kudu manut marang guru. Guru uga kaya wong tuwa. Uga saka guru kita bisa oleh kawruh kang linuwih. Mula saka iku minangka bukti pangabeketine, dheweke bakal nindakake apa kang diprentahake. Prentah saka guru kasebut dadi kuwajiban kang kudu ditindakake. Mula saka iku upayane Kebo Kicak kanggo njaluk Bantheng Tracak Kencana gedhe banget. Lan bisa diarani yen nyawa kang dadi taruwane.

Dene bab semangat merjuwangake bab kang diugemi iki diduweni dening Surontanu. Kayakinane Surontanu karo apa kang wis diucapake tansah dijaga. Mula saka iku dheweke tansah ngupaya merjuwangake Bantheng Tracak Kencana. Iku amarga dheweke wis sumpah bakal sabaya urip lan sabaya pati karo ingon-ingone. Yen mati Bantheng Tracak Kencana bakal mati Surontanu.

Piguna Cita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Piguna Cita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon bakal diandharake nggunakake *konsepe* Hutomo. Pamawas kasebut amung digunakake kanggo pathokan lan bakal dipilih ngendi sing cocog karo piguna kang ana *Cita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Adhedhasar asile wawanrembug karo *informan*, bisa diweruhi gegambaran pigunane *Cita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Andharane kaya ing ngisor iki:

Minangka Sistem Proyeksi

Sajrone cita iki isih ana pigunane yaiku minangka pangangen-angen yen nganti tumekane saiki Kebo Kicak lan Surontanu silem ing Sawijine rawa ing pinggire Kali Brantas. Kebo Kicak ing kene minangka *proyeksi* sanajan sawijine anak kang ora sampurna amarga nduweni wanda kebo nanging dheweke isih diakoni dening bapane. Bapane yaiku patih ing praja gedhe. Kejaba iku andharan *Cerita rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iki

dipercayani dening masyarakat minangka cikal bakal arane desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang. Desa lan dhusun kasebut sumebar ing kecamatan-kecamatan ing kabupaten iki.

Masyarakat uga isih percaya anane crita kang sejatine ora mlebu nalar. Salah sijine yaiku didadekake minangka *mitos*. Nalika semono ing desa Kejambon urip Eyang Pranggang kang mbabat alas Kejambon. Ing sawijine dina ana bangunan kaya mesjid cilik. Payone mesjid kasebut nggunakake payon suket alang-alang. Adhedhasar panemu kang kaya mangkono saengga nganti tumekane saiki masyarakat Dhusun Kejambon isih nggunakake payon saka suket.

Ing sawijine dina wong desa duwe kekarepan arep ndadekake masjid kasebut supaya luwih jembar. Nanging nalika masyarakat lagi mbangun ing kono ana suwara. Isi pesen saka swara iku yaiku sanajan mesjid iku dibangun sejatine ora dadi ngapa. Nanging kang dadi panjaluke yaiku payon saka suket alang-alang kasebut kudu tetep ana. Payon kasebut kudu dideleh ing perangan ndhuwur dhewe.

Ing Kecamatan Peterongan ana sawijine Dhusun kang arane Dhusun Bantengan. Dhusun iki dipercaya dadi desa asal mulane Surontanu. Ing dhusun iki ana sawijine *mitos* ngenani Kasenian Bantengan. Ing perangan kasenian iki ana adegan kasurupan. Ing sawijine dina ana pawongan kang nanggap, nanging pranyata agawe geger. Iku amarga ana kapercayan yen sajene ora dijangkepi bakal kedadeyan. Adhedhasar kedadeyan kasebut nganti tumekane saiki nalika ana masyarakat Dhusun Bantengan nanggap kasenian Bantengan ora nggunakake adegan kesurupan.

Crita rakyat iki uga digunakake kanggo lakon kasenian rakyat. Kasenian kasebut dipentasake lumantar kasenian ludrug, kethoprak, lan wayang krucil. Nanging ing jaman saiki kethoprak lan wayang krucil kang nggunakake lakon iki wis ora ana. Kang isih ana yaiku mung kasenian ludrug. Nalika nglakonake lakon crita Kebo Kicak kudu ngati-ati. Saka pengalaman sadurunge nalika mentasake kasenian malah ndadekake perkara anyar. Salah sijine yaiku ndadekake kesurupan nganti dadi patine. Kang njalari bab kasebut yaiku amarga ana perangan kang samesthine dijangkepi nanging ora ditindakake. Adhedhasar iku ndadekake lakon crita rakyat iki ora dipentasake. Nganti taun 2007 lakon Kebo Kicak Karang Kejambon ora ana sing wani mentasake. Banjur Pak Ngaidi Wibowo yaiku sawijine pimpinan Ludrug Duta Karisma kasil mentasake kanthi lancer.

Minangka Sarana Ngesahake Kabudayan

Sanajan adhedhasar saka crita rakyat iki ora ana tradisi taunan, nanging saka crita iki didadekake lakon ing kasenian dhaerah mligine kethoprak lan ludrug. Kaya dene ing kasenian kethoprak, nalika mentasake ludrug

kudu nyiapake sajen tartamtu. Nanging ing jaman saiki wis ora ana kasenian kethoprak kang nggunakake lakon Kebo Kicak. Iku amarga ing Kabupaten Jombang wis ora ana kasenian kethoprak kaya biyen. Sawijine sesajen kang kudu ing pagelaran ludrug yaiku wewangian, endhas kebo, pitik putih mulus lan sapanunggalane. Menawa sajen kasebut ora disiapi bakal ana kang cilaka. Cilaka ing bab iki yaiku ndadekake wong kesurupan.

Kejaba Mbah Ngaidi Wibowo, ana *informan* kang menehi katrangan yen Kebo Kicak iki pancen ana. Miturut Mbah Saleh, Kebo Kicak lan Surontanu iku diutus Pangeran leren. Mula saka iku rawa kang digunakake kanggo sileme iku diarani Rawa Mejenang. Miturut masyarakat tembung kang digunakake kanggo aran panggonan kasebut saka tembung meneng. Iku ateges papan panggonan kang digunakake kanggo meneng lan lerene Kebo Kicak lan Surontanu. Uga miturut Mbah Saleh, satemene Surontanu lan Kebo Kicak ora ana ing Rawa Mejenang. Kalorone diutus pangeran supaya nglerenake perange banjur mulih ing desane dhewe-dhewe. Kebo Kicak utawa Jaka Tulus mulih ing Dhusun Kejambon, Desa Dapur Kejambon. Dene Surontanu mulih ing Dhusun Bantengan, Desa Tanjunggunung.

Minangka Sarana Panggulawentah Anak

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon minangka piranti kanggo panggulawentah. Carane yaiku kanthi cara ndadekake crita iku dadi dedongengan. Saka crita iki anak bisa diwenahi crita ngenani sipat-sipate paraga. Ing kene anak diandharake bab sipat-sipat kang bisa didadekake patuladhan lan sipat kang ora pantes kanggo ditiru. Patuladhan ing crita iki antara liya yaiku ngenani sipat tulung-tinulung, menehi pangayoman, katulusan, unggah-ungguh, tanggung jawab, kautaman nindakake kuwajibane lan liya-liyane.

Kanggo nglestarekake crita rakyat iki uga dikenalake ing sekolahan. Salah sijine yaiku bisa dilebokake materi drama. Ing KD (*Kompetensi Dasar*) drama iki para siswa diwenahi tugas kanggo mentasake drama nggunakake lakon crita tradhisional salah sijine yaiku lakon Kebo Kicak.

Minangka Hiburan

Lumantar crita rakyat iki kita bisa meruhi sejarah mula bukane papan panggonan ing Kabupaten Jombang. Ora mung mula bukane aran desa lan dhusun, nanging uga ngenani mula bukane aran Kabupaten Jombang kang dumadi saka tembung ijo lan abang. Saengga adhedhasar crita kasebut bisa digunakake kanggo sarana hiburan rakyat. Pangrembakane crita rakyat iki disebarake kanthi lisan. Supaya luwih urip banjur crita rakyat iki digunakake lakon ing ludrug utawa kasenian dhaerah. Lumantar pagelaran kasenian kang nggunakake crita iki

minangka lakon ndadekake crita iki luwih dikenal dening masyarakat.

Sawijine *informan* ngandharake yen dheweke matur nuwun banget amarga crita rakyat iki dikenalake kanthi kasenian rakyat. *Informan* kasebut jenenge Mbah Saleh. Panjenengane yaiku salah sijine keturunan Eyang Pranggang kang mbabat alas Kejambon. Panjenengane *bangga* yen crita iki ana sing nglestarike. Menawa ana *versi* kang beda iku lumrah. Andharan kasebut bisa dibuktekake adhedhasar asile wawanrembug ing ngisor iki:

Kula sampun matur nuwun sanget yen digunakake kasenian. Sanajan ana bedane iku lumrah. (Saleh, 5 April 2013)

Panemune Masyarakat tumrap Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon

Tumrap masyarakat Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon iki nduweni panemu kang beda-beda. Adhedhasar angket kang disebarake tumrap *informan* tambahan iki, banjur panliti merang panemune masyarakat tumrap crita rakyat iki dadi telung perangan yaiku:

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon Wigati

Masyarakat nganggep yen crita rakyat iki wigati yaiku masyarakat kang percaya anane Crita Rakyat Kebo Kicak. Adhedhasar 50 angket kang disebarake 30 angket utawa 60,00% nganggep crita iki wigati.

Masyarakat nduweni panemu *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* wigati yen ditandingake karo crita legenda liyane. Iku amarga adhedhasar crita rakyat iki ndadekake mula bukane aran desa lan dhusun kang sumebar ing enem kecamatan ing Kabupaten Jombang. Mula saka iku ndadekake crita rakyat iki akeh dikenal masyarakat.

Rasa percayane masyarakat karo anane crita rakyat iki pranyata gedhe banget. Alasan kang njalari masyarakat percaya yaiku amarga dheweke tau nyekseni kedadeyan kang ana sesambungane karo Kebo Kicak. Ana saperangan warga kang percaya banget yen Kebo Kicak utawa Jaka Tulis iku ana. Pawongan kasebut ngandharake yen sawise silem ing Keboan, Kebo Kicak bali mulih ing desane. Andharan kasebut bisa dibuktekake adhedhasar pethikan asile wawanrembug ing ngisor iki:

Kebo Kicak iku isih ana, Mung diutus pangeran leren. Ning nyatane isih ing desa iki. Nate wonten wong takon pundi kuburane Kebo Kicak. Terus tak jawab, “Kebo Kicak iku durung mati, saniki lho Kebo Kicak isih angon.”(Saleh, 5 April 2013)

Ana uga sawijine *informan* kang ngandharake yen nalika nggelarake lakon Kebo Kicak iki ora gampang. Ana bab-bab tartamtu kang kudu dijangkepi. Dheweke

uga percaya banget yen Kebo Kicak iku bener-bener ana. Nalika ana sajen kang kurang pranyata ndadekeke kesurupan para wargane.

Kabeh padha percaya sing nyurupi yaiku Kebo Kicak. Bisa diarani kaya mangkono amarga wong kang disurupi meshi nyurundang lan swarane ngoak-ngoek kaya swara lan tilahe uga kaya kebo. Andharan kasebut bisa kabuktekake adhedhasar pethikan wawanrembug ing ngisor iki:

Dadi Kebo Kicak iki ora gampang, ora saben-saben uwong isa. Amarga isa-isa engko kesurupan. Isa ngomong kaya ngunu iku amarga Mbah Ngaidi dhewe tau kesurupan ing taun 1975 nalika Pak Ngaidi dadi Celeng Kecek. Mula saka iku aku isa eruh rupa lan sungune Kebo Kicak kaya ngunu.” Aku weruh dhewe ing saben nglakokake lakon iki. Ing ludrugan aku weruh dhewe wong kesurupan tembus ngati ngoak-ngoek lan dadi ing samatine. Iku ora mung siji tok iku. Saben crita ana kesurupan, nanging ndilalah kula bisa nyempurnakake. (Ngaidi Wibowo, 9 Februari 2013)

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon Rada Wigati.

Masyarakat kang nduweni panemu yen crita rakyat iki rada wigati yaiku para masyarakat kang nganggep crita iki mung menehi tuladha kang ala. Adhedhasar 50 angket kang disebarake 13 angket utawa 25,00% nganggep crita iki rada wigati. Iku amarga ing crita iki ngandharake paraga kang perang amarga ngrebutake samubarang. Andharan kang nguwatake panemu kasebut bisa dideleng adhedhasar pethikan wawanrembug ing ngisor iki:

Crita iki ora ngandhut pitutur mula saka iku ora penting. Amarga ing crita iki mung nyritakna perang nggawe paraga loro sing padha rebutan samubarang. (Pak Swud, 4 April 2013)

Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon ora Wigati

Masyarakat kang menehi katrangan yen crita iki ora wigati yaiku masyarakat kang ora weruh crita iki. Masyarakat kang kaya mangkono akeh-akehe sak pawongan kang dudu asli kabupaten iki. Adhedhasar 50 angket kang disebarake 7 angket utawa 14,00% nganggep ora wigati ngenani anane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Ing sajrone crita iki ana perangan kang ngandharake mula bukane aran papan pangonan. Dene wong kang nduweni panemu yen crita rakyat iki ora wigati yaiku masyarakat kang nduweni panemu yen aran utawa jeneng iku ora nduweni makna lan ora nduweni *proyeksi* minangka sejarah mula bukane.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar underane panliten kang wis karonce, asile panliten iki yaiku:

- 1) Kabupaten Jombang nduweni sawijine crita prosa rakyat kang dipercaya dadi cikal bakal arane desa lan dhusun kang sumebar ing Kabupaten Jombang. Prosa rakyat kasebut yaiku *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Cikal bakal arane desa lan dhusun iku adhedhasar panggonan kang digunakake minangka pesanggrahane paraga lan perang tandhinge paraga sajrone crita. Cacahe desa kang mula bukane nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak* cacahé 12. Desa kasebut yaiku Desa Bongkot, Desa Pandan Wangi, Desa Jombang, Desa Mojongapit, Desa Tampingmojo, Desa Tembelang, Desa Kebontemu, Desa Tenganan, Desa Kedung Dero, Desa Kedung Betik, Desa Jombatan lan Desa Keboan. Dene cacahé dhusun kang nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak* yaiku 21. Dhusun kasebut yaiku Dhusun Bantengan, Dhusun Sumoyono, Dhusun Tebu Ireng, Dhusun Parimono, Dhusun Mojosongo, Dhusun Balong Biru, Dhusun Bencal, Dhusun Beyan, Dhusun Jambu, Dhusun Ngrawan, Dhusun Kedung Banteng, Dhusun Kali Jaring, Dhusun Kali Glugu, Dhusun Kedung Lopis, Dhusun Ngemprak, Dhusun Kandang Sapi, Dhusun Kedung Macan, Dhusun Guyangan, Dhusun Sapon, Dhusun Ngemplak, lan Dhusun Garu.
- 2) *Struktur* crita kang diandharake ing panliten iki yaiku babagan tema, alur (*plot*), paraga lan wewategane, lan latar (*setting*). Tema utama ing *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* yaiku ngenani kautaman nindakake kuwajiban lan *semangat* merjuwangake bab kang diugemi. Pola alur crita rakyat iki digambarake ing wujud alur *segitiga tidak beralas*. Paraga *protagonis* ing crita iki yaiku Kebo Kicak, dene paraga *antagonise* yaiku Siluman Bantang Baya, Siluman Lirih Baya lan Surontanu. Beda karo paraga *protagonis* lan paraga *antagonis*, paraga tambahan ing crita iki yaiku Ki Ageng Buwana, Ki Ageng Pranggang, Patih Panggulang Jagad, Wandan Wanguri. *Setting* crita rakyat Kebo Kicak iki manggon ing desa lan dhusun kang sumebar ing Kabupaten Jombang.
- 3) Nilai budaya kang ana sajrone *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* iki yaiku: 1) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo Gustine, 2) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo manungsa liyane, 3) nilai budaya gegayutan antarane manungsa karo masyarakat, lan 4) nilai budaya gegayutane antarane manungsa karo awake dhewe.

- 4) Piguna saka crita iki antara liya yaiku: 1) minangka *sistem proyeksi*, 2) minangka sarana ngesahake kabudayan, 3) minangka sarana panggulawentah anak, lan 4) minangka hiburan.
- 5) Panemu masyarakat tumrap crita iki bedha-bedha. Adhedhasar 50 angket kang disebarake 30 angket utawa 60,00% nganggep crita iki wigati, 13 angket utawa 26,00% nganggep crita iki rada wigati lan 7 angket utawa 14,00% nganggep ora wigati karo anane *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*.

Pramayoga

Mula bukane aran desa lan dhusun ing Kabupaten Jombang nduweni sesambungan karo *Crita Rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon*. Dhasar kanggo menehi aran sawijine papan panggonan kasebut adhedhasar prastawa perang undur-undurane paraga sajrone crita. Saka iku adhedhasar asile panliten iki bisa didadekake kanggo bahan nambah kawruh tumrap masyarakat.

Sanajan ing *Crita rakyat Kebo Kicak Karang Kejambon* wis kasil kababar, nanging isih lumrah menawa ana kakurangan lan kaluputane. Mula saka iku panliti nduweni pangajab supaya ing panliten sabanjure bisa ndadekake asile panliten iki minangka bahan pambanding. Saengga panliten sabanjure bisa luwih sampurna.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsimi. 2002. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktek*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Bungin, Burhan. 2001. *Penelitian Kualitatif*. Jakarta: Prenada Media Group.
- Danandjaja, James. 1991. *Folklor Indonesia Ilmu Gosip Dongeng dan Lain-lain*: Jakarta: Pustaka Grafifi.
- Djamaris, E, dkk. 1993. *Nilai Budaya dalam Beberapa karya Nusantara: Sastra Daerah Sumatera*. Jakarta: Depdikbud.
- Edraswara, Suwardi. 2009. *Teori dan Aplikasi. Metodologi Penelitian Folklor, Konsep*. Yogyakarta: Media Pressindo.
- Hanim, Maria. 2009. *Asal Usul Nama Bersejarah Islam di Kabupaten Gresik*. (Skripsi). Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Hutomo, Saripan Sadi. 1991. *Mutiara Yang Terlupakan: Pengantar Studi Lisan*. Jatim: Hiski.
- Koentjaraningrat. 1986. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka
- Koentjaraningrat. 1993. *Metode-Metode Penelitian Masyarakat*. Gramedia Pustaka Utama: Jakarta.
- Kuntowijoyo. 1999. *Budaya & Masyarakat*. Yogyakarta: Tiara Wacana Yogya.
- Mahasiswa Prodi Bahasa dan Sastra Indonesia STKIP PGRI Jombang 2007. 2011. *Saduran cerita Rakyat*

- Jombang Kebo Kicak Karang Kejambon*.
Yogyakarta: SJ Press.
- Maryaeni. 2005. *Metode Penelitian Budaya*. Jakarta:
Bumi Aksara.
- Moleong, Lexy J. 2011. *Metodologi Penelitian Kualitatif*.
Bandung : PT Remaja Rosdakarya.
- Poespoprodjjo. 1987. *Interpretasi*. Bandung. Remaja
Karya.
- Pradopo, Rachmat Djoko. 2010. *Beberapa Teori Sastra,
Metode Kritik, dan Penerapannya*.
Yogyakarta:Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha.2011. *Teori, Metode, dan Teknik
Penelitian Sastra*. Yogyakarta:Pustaka Pelajar.
- Sampurno, Adi dan Syamsul Sodiq. 2001. “*Bentuk dan
Arti Nama dalam Masyarakat Jawa sebuah Kajian
Antropolinguistik*” (*Laporan Penelitian*). Surabaya:
Departemen Pendidikan Nasional Republik
Indonesia, Universitas Negeri Surabaya, Lembaga
Penelitian.
- Semi, Atar. 1993. *Metode Penelitian Sastra*. Bandung:
Angkasa.
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis
Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University
Press.
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian Sastra
Lisan*. Surabaya: Citra Wacana.
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian
Kebudayaan*. Surabaya: Unesa Unipress dan Citra
Wacana.
- Suhandayani, Sri. 2011. *Jeneng Desa ing Kecamatan
Pilangkenceng Kabupaten Madiun* (Skripsi).
Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Sutardjo, Imam. 2008. *Kajian Budaya Jawa*. Surakarta:
Jurusan Sastra Daerah Fakultas Sastra dan Seni
Rupa Universitas Sebelas Maret.
- Sukarman. 2006. *Pengantar Kebudayaan Jawa*.
Surabaya: Bintang.
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis
Bahasa Pengantar Penelitian Wahana Kebudayaan
secara Linguistik*. Yogyakarta: Duta Wacana
University Press.
- Teeuw, A. 1988. *Sastra dan Ilmu Sastra : Pengantar
Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Uhlenbeck, E. M. 1982. *Kajian Morfologi bahasa Jawa*.
Jakarta: Djambatan Anggota.
- Wellek, Rene. 1990. *Teori Kesusastraan*. Jakarta:
Gramedia